Бібліотечно-бібліографічне обслуговування Бф

Із Шевченковим ім'ям. Внесок відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка у вшанування пам'яті Кобзаря

Окреслено шевченківський напрям у роботі української комісії та українського відділу ім. Т. Шевченка Харківської громадської бібліотеки та їхнього правонаступника – відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка.

Надія Полянська,
завідувачка відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка

Олена Дмитрієва,
головна бібліотекарка відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

З початком відкритої російської агресії українці вкотре усвідомили актуальність Шевченкового слова, і нині в суспільстві правомірно зростає інтерес до творчої спадщини поета й шевченківської теми загалом. Метою публікації є висвітлення внеску відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ ім. В. Г. Короленка) у справу вшанування Кобзаря.

Ця діяльність розпочалася зі створенням у 1906 р. у Харківській громадській бібліотеці (ХГБ) українського відділу (спеціалізованого зібрання україномовної та українознавчої літератури) та комісії, покликаної ним керувати. Роботу української комісії в цілому вже висвітлено в публікаціях [1; 2], а її провідними напрямами упродовж усього існування було увічнення пам'яті про Тараса Шевченка та популяризація його творчості. Серед організаторів і найбільш активних учасників шевченківських заходів варто назвати громадського-політичного діяча, адвоката Миколу Міхновського (голова комісії в 1906–1912 рр. та її член у 1912–1914 рр.), науковця Павла Дідусенка, архітектора Євгена Сердюка (члени комісії у 1906 (?)–1912 рр.), літератора Костя Бич-Лубенського (член комісії у 1906(?)–1914 рр.).

Першими серед форм вшанування Кобзаря стали шевченківські вечори. Так, уже в січні 1907 р. на засіданні української комісії було прийнято рішення про влаштування вечора до 46-ї річниці від дня смерті поета, створена «концертна комісія» і навіть передбачалася участь у концерті Марка Кропивницького [3]. На шпальтах газет збереглися також відомості про великі заходи, що відбулися в Харкові у 1909 та 1911 роках. Вони включали вступне слово М. Міхновського, декламування творів Шевченка, виконання української музики і спів, живі картини за творами Кобзаря та зібрали велику кількість глядачів [4, 6]. П. Дідусенко, зокрема, писав, що шевченківський вечір 18 березня 1909 р. пройшов з великим успіхом і «публіка, якої було чимало, розійшлась о 1-ій годині у ночі дуже задоволена» [4].

Дохід від цих вечорів повністю або частково призначався на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, кошти на який громадськість збирала вже не перший рік [7]. Взагалі члени української комісії ХГБ активно долучалися до цієї загальнонаціональної справи. Газетні публікації фіксують особисті грошові пожертви, зокрема Костя Бич-Лубенського, Михайла Біленького,

Івана Бойка, Євгенії Чернової, Олександра Міхновського, Олександри Совачевої [8]. Значну організаційну роль у збиранні грошей серед харків'ян (інформування, скриньковий збір, пересилання) відіграв Євген Сердюк. Ще в березні 1907 р. він надрукував у газеті «Рада» великий лист «Про пам'ятник Шевченкові». Називаючи його встановлення справою національної гідності, автор дорікає українському громадянству за млявість і байдужість. Закінчується лист закликом до земляків «на кілька років обложити себе […] національним податком скрізь, де се можливо», щоб спорудити монумент, гідний пам'яті Кобзаря [9]. Крім того, Євген Сердюк та архітектор Сергій Тимошенко (член української комісії в 1910–1912 рр.) входили до складу журі конкурсу на спорудження пам'ятника Шевченкові. Відомий також лист до Об'єднаного комітету конкурсу з протестом проти встановлення пам'ятника за проєктом італійського майстра Шіортіно, підписаний харківськими митцями, серед яких були і члени української комісії С. Тимошенко, І. Бойко, В. Галицький [10].

Тарас Шевченко посідає вагоме місце у творчій спадщині окремих членів української комісії. Письменниця Христя Алчевська (член комісії у 1909(?)–1912 рр.) неодноразово зверталася у своїх творах до образу Кобзаря. Зокрема, 26 лютого 1911 р. у харківській газеті «Южный край» було вміщено дві її поезії, присвячені Шевченкові [11], а газета «Утро» того ж дня надрукувала статтю «Памяти Шевченко» [12]. Значною є шевченкіана музичного та громадського діяча Сергія Дрімцова (член української комісії в 1911–1912 рр.). У його творчому спадку – переклади російською мовою поезій Шевченка, покладені на музику 20 віршів з «Кобзаря», музичні ілюстрації до шевченківських творів. У лютому 1912 р. на сторінках часопису «Сніп» Дрімцов надрукував статтю «Шевченко – Лисенко» [13]. Порівнюючи музичні композиції М. В. Лисенка на слова Т. Г. Шевченка з творами інших композиторів, він робить висновок, що саме музика Лисенка найбільше відповідає шевченківським текстам, найкраще характеризує душу та національну вдачу українського народу. Творчість Шевченка також мала потужний вплив на літературну, музичну, образотворчу, видавничу діяльність Гната Хоткевича (голова української комісії в 1914–1918 рр.), який «упродовж всього 40-річного творчого шляху […] досліджував, художньо втілював і популяризував життя й спадщину Великого Кобзаря» [14, с. 104].

Одним із найактивніших ініціаторів вшанування пам'яті Тараса Шевченка в Харкові початку ХХ ст. був Микола Міхновський. Крім участі в організації та проведенні шевченківських вечорів, до числа його ініціатив належать спроби зрушити з місця справу встановлення пам'ятника поету в Харкові. Зокрема, у 1913 р. він, як гласний Харківської міської думи, увійшов до складу думської комісії зі спорудження пам'ятників українським діячам, у т. ч. Шевченку [15]. Згадане вище 9 число часопису «Сніп» 1912 р., майже повністю присвячене постаті Кобзаря, відкривається статтею Міхновського «Шевченкові роковини» [16]. (Тут хочеться нагадати, що М. Міхновський був видавцем і одним із найактивніших дописувачів часопису, довкола якого об'єднав багатьох членів української комісії.)

Певним чином темі номера відповідає і вміщений наприкінці допис про український відділ ім. Шевченка Харківської громадської бібліотеки [17]. У ньому висвітлено діяльність української комісії та анонсовано вихід з друку «Каталогу книжок українською мовою», покликаного популяризувати українську книгу в суспільстві. Каталог інформує про 19 видань творів Шевченка у фонді книгозбірні, а також праці С. Єфремова, О. Кониського, А. Крушельницького, П. Понятенка, Д. Яворницького та інших авторів, присвячені тим чи іншим аспектам життя та творчості письменника. Його видання автор допису називає результатом «негаласливої, але пильної та витривалої роботи членів комісії». Така діяльність, пише він, була прихильно оцінена Харківською міською думою: у 1911 р. за пропозицією гласних-українців (серед яких був і М. Міхновський) дума присвоїла українському відділу Харківської громадської бібліотеки ім'я Шевченка. Це найменування стало чи не найвизначнішою подією в історії відділу і важливим епізодом вшанування пам'яті Кобзаря в Харкові зокрема та Російській імперії загалом [18, 19].

Шевченківський напрям простежується в роботі українського відділу (у ті роки також мав назву відділ україніки, або української літератури) і після перемоги більшовиків. Важливим її моментом стала співпраця з Інститутом Шевченка, на замовлення якого складалися списки літератури та влаштовувалися виставки до Шевченківських днів. Так, масштабна книжкова виставка, організована в 1930 р., налічувала 532 назви, а відвідали її у складі екскурсій та поза ними близько 10 тисяч осіб. Крім того, відділ «дійшов згоди з Інститутом використати його сили у внутрішній роботі відділу» [20, арк. 89–90]. На жаль, радянські реформи непомітно призвели спочатку до зникнення імені Шевченка в назві відділу, а потім і до зникнення його самого (на понад 50 років) зі структури бібліотеки внаслідок її реорганізації у 1932 р. Звичайно, шевченківська тема в діяльності ХДНБ ім В. Г. Короленка була присутня і в подальший радянський час, хоча і цензурувалась, і під тиском панівної ідеології.

1991 року Україна стала незалежною державою, що сприяло прогресивним змінам у суспільстві, інституціях, світогляді українців. Так, у ХДНБ ім. В. Г. Короленка на початку 1993 р. відновлюється діяльність відділу україніки. Серед його основних завдань було не лише формування, а й популяризація українознавчого фонду, висвітлення діяльності видатних постатей України, про яких у часи тоталітаризму згадували рідко або ж взагалі намагалися викреслити з історії та народної пам'яті.

За понад 30-літній період діяльності відділу «Україніка» в новітню епоху вшануванню пам'яті Великого українця було присвячено багато різноманітних заходів. На наш погляд, їх умовно можна поділити на такі групи: організація та проведення науково-практичних конференцій; створення аналогових (друкованих) бібліографічних посібників та цифрових активів; участь у поповненні колекції «Тарас Шевченко» електронної бібліотеки «Культура України»; проведення соціокультурних заходів для різних категорій користувачів; виставки.

До ювілейних дат Т. Г. Шевченка фахівці відділу ініціювали та провели науково-практичні конференції «Шевченкіана на початку XXI століття» до 190-річчя від дня народження поета [21] у 2004 р. та «Вічне слово Кобзаря» [22] до 200-річчя у 2014 р. І якщо 2004 року серед доповідачів були науковці лише харківських вишів, архівів, музеїв, бібліотек, то до конференції з нагоди 200-річного ювілею поета приєдналися учасники з різних куточків України. Доповіді та повідомлення були присвячені життю і творчості Т. Г. Шевченка, його мистецькій спадщині, бібліотечній шевченкіані, зв'язкам Кобзаря з іншими діячами та Харківщиною. У 2014 році працівники відділу взяли участь у багатьох заходах, організованих іншими науковими інституціями Харкова (Харківським інститутом неперервної освіти, Харківським національним університетом внутрішніх справ та ін.).

Ще 1995 р. Товариство «Канадські приятелі України» з міста Торонто подарувало ХДНБ ім. В. Г. Короленка бібліотеку української діаспори. Серед видань, що вийшли за межами України і присвячені Україні, велику частку складали твори Т. Г. Шевченка: чиказьке 14-томне зібрання творів 1959–1963 рр., окремі збірки, поеми, а також дослідження його життя і творчості, вшанування пам'яті Кобзаря. Це спонукало фахівців відділу до створення книжкової експозиції «Шевченкіана української діаспори», а згодом і до підготовки однойменного каталогу [23]. У ньому відображено описи Шевченкових праць із колекції екстеріорики, а також окремих видань і статей науковців української діаспори: Юрія Бойка-Блохина, Юрія Шевельова, Якова Рудницького та ін.

У вищезгаданому «Каталозі книжок українською мовою» (1912) зазначалося, що на той час у бібліотеці налічувалося 19 найменувань творів Шевченка. Більше ніж через 100 років фахівцями відділу «Україніка» було проведено дослідження «Твори Т. Г. Шевченка у фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка», під час якого виявлено близько 700 видань творів Кобзаря, серед яких книги з дарчими написами та автографами. Також окреслено масив рідкісних видань, відомості про які подано до Державного реєстру національного культурного надбання «Книжкові пам'ятки України», сформованого Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського. Підсумком роботи стало видання однойменного каталогу [24]. Розкрити змістовий склад шевченківської колекції ХДНБ ім. В. Г. Короленка допомагають покажчики змісту його збірок, зібрань поетичних, прозових, образотворчих творів. Не можна не згадати і, здавалося б, такий незначний факт, як підготовлений на замовлення Харківської обласної організації Національної спілки письменників України список літератури «Харківські книжкові видання Т. Г. Шевченка XIX–XXI ст.».

До 200-річчя Тараса Шевченка бібліотекарі задовго до ювілейної дати розпочали роботу зі створення віртуального проєкту «Слобожанський уклін Кобзареві». Він об'єднав матеріали про зв'язок поета з харківською землею, шевченкознавчий доробок харків'ян, вшанування його пам'яті на Харківщині. Цифровий ресурс містить повні тексти 25 книг і статей, 8 бібліографічних списків до розділів проєкту, ілюстрації. До підготовки проєкту долучилися також користувачі бібліотеки, члени клубу «Краєзнавець», науковці та громадськість міста. Варто зазначити, що ми не маємо відомостей про перебування Т. Г. Шевченка на Харківщині та в Харкові, якщо не брати до уваги його відвідини Лебединського і Сумського повітів, що на той час входили до складу Харківської губернії, та приклади увічнення пам'яті знаходимо в наукових дослідженнях харківських учених, простежується це і в назвах містечок, селищ, вулиць, підприємств, установ регіону. Серед бібліотечної спільноти ресурс набув широкої популярності, і рішенням Української бібліотечної асоціації за втілення проєкту «Слобожанський уклін Кобзареві» ХДНБ ім. В. Г. Короленка 2014 р. була удостоєна почесного звання «Бібліотека року».

Згаданий проєкт спонукав до продовження дослідження теми. Разом із партнерами, науковцями та краєзнавцями, фахівці відділу створили ще два електронні однойменні ресурси: віртуальний фотоальбом «Пам'ятники Т. Г. Шевченку на Харківщині» та інтерактивну мапу. А для допитливих і прихильників ігрових форм навчання запропонована онлайн-вікторина до дня народження Шевченка, яка дає можливість не лише перевірити свої знання, а й поповнити їх.

Одним зі здобутків ХДНБ ім. В. Г. Короленка 2014 року стало повернення імені Т. Г. Шевченка відділу «Україніка», колись втрачене, а найімовірніше, свідомо знищене на початку 1920-х рр., як згодом і сам структурний підрозділ.

З розвитком інформаційних технологій виникла необхідність створення електронних бібліотек української книги. Нині ХДНБ ім. В. Г. Короленка формує власну колекцію електронних документів, а також долучається до корпоративних проєктів. Понад 10 років вона є учасницею електронної бібліотеки «Культура України», організованої Національною бібліотекою України ім. Ярослава Мудрого. За цей час до колекції «Тарас Шевченко» оцифровано та надіслано 32 документи з фонду ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Варто зауважити, що до неї увійшли як книги XIX – початку XX ст., так і надані авторами – нашими сучасни-

ками. Наприклад, краєзнавець-аматор, користувач бібліотеки Микола Семенюк, який протягом свого життя збирає матеріали про Т. Г. Шевченка, передав дев'ять цифрових копій своїх видань. Можливість цілодобового доступу до потрібних документів сприяє дослідникам у їх студіюванні.

У низці соціокультурних і просвітницьких заходів відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка шевченківська тема посідає особливе місце. Щороку створюються книжкові виставки, присвячені Кобзареві, працюючи над якими, бібліотекарі намагаються не повторюватися, а висвітлювати різні аспекти його таланту, окремі теми творчості, приклади вшанування тощо. Назвімо кілька: «Перша національна наукова установа: до 135-річчя заснування Наукового товариства імені Тараса Шевченка», «Поетичне слово Тараса Шевченка» (до 170-річчя з дня виходу першого видання «Кобзаря»), «"Диво дивнеє на світі з тим серцем буває!": Кохання у житті і творчості Т. Г. Шевченка», «Сучасники і побратими Т. Г. Шевченка», «Українська родина в творчості Т. Г. Шевченка», «Образ України в творах Т. Г. Шевченка» (до 180-річчя виходу «Кобзаря»), «Поезія Тараса Шевченка в музиці» та ін. У березневі дні у відділі для школярів харківських шкіл влаштовувалися шевченківські уроки, проводилися презентації виставок для студентської молоді. Більше десяти засідань клубу «Краєзнавець» ХДНБ ім. В. Г. Короленка присвячені творчості Тараса Шевченка, його зв'язкам з містом, Харківським університетом, художником М. Башиловим – ілюстратором «Кобзаря». Краєзнавцям цікаво було простежувати паралелі у творчості Т. Шевченка та І. Рєпіна, дізнатися про монументальну шевченкіану України, шевченкознавчі дослідження історикині Н. Полонської-Василенко.

Відділ «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка мав плани щодо відзначення шевченківських днів і у 2022 р., проте російська військова агресія завадила їх втіленню. Уже в березні 2023 р. за матеріалами проєкту «Слобожанський уклін Кобзареві» було організовано онлайн-зустріч «Тарас Шевченко і Харківщина». Вона була призначена на важливу для українців дату – 9 березня. Саме цього дня Україну накрив масований ворожий ракетний обстріл, що спричинив численні пошкодження енергетичної інфраструктури, зокрема і в Харківській області. Хоча й днем пізніше, та захід усе ж таки відбувся. А завершили його пророчі Шевченкові слова: «Борітеся – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!».

Список літератури

1. Дмитрієва О. М. Українська комісія Харківської громадської бібліотеки [Електронний ресурс] / О. М. Дмитрієва // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіон. корпорат. проєкт / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Електрон. дані. – Харків, 2020. – Бібліогр. наприкінці ст. – URL: https://libenc.korolenko.kharkov.com/istoriia-bibliotechnoi-spravy-kharkivskoho-rehionu/ukrainska-komisija-harkivskoi-gromadskoi-biblioteki (дата звернення: 13.11.2020). – Назва з екрана.
2. Дмитрієва О. М. Українська комісія Харківської громадської бібліотеки (1906–1918 рр.) / Олена Дмитрієва // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. – 2021. – № 2. – С. 43–46.
3. В украинском отделе Общественной библиотеки // Утро. – 1907. – 12 января.
4. Дідусенко П. Шевченківський вечір у Харкові / Павло Дідусенко // Рада. – 1909. – 8 апріля.
5. Вечер памяти Т. Г. Шевченко // Южный край. – 1911. – 12 марта. – Подпись: И. Д-ий.
6. Пісочинець Д. Ювілейне свято : (лист з Харкова) / Д. Пісочинець // Рада. – 1911. – 15 марта.
7. Приход с вечера памяти Шевченко // Южный край. – 1911. – 13 марта.
8. Од редакції // Рада. – 1908. – 24 августа; 1909. – 6 мая.
9. Сердюк Є. Н. Про пам'ятник Шевченкові : (лист до редакції) / Євг. Сердюк // Рада. – 1907. – 9 березоля (марта).
10. С. І. Васильківський, С. П. Тимошенко, Галицький, О. О. Ніколаєв, Линник, Бойко, М. М. Уваров, Варяницин до Об'єднаного комітету // Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – Київ : Наукова думка, 1966. – С. 433.
11. Алчевська Х. О. Пам'яти Шевченка; Заповіт кріпака / Х. Алчевська // Юж. край. – 1911. – 26 февр.
12. Алчевська Х. О. Памяти Шевченко / Х. Алчевська // Утро. – 1911. – 26 февр.
13. Дрімцов С. П. Шевченко – Лисенко / С. Дрімченко [С. П. Дрімцов] // Сніп. – 1912. – Число 9 (26 лют.). – С. 6–7.
14. Супрун-Яремко Н. Літературна і музична шевченкіана Гната Хоткевича / Супрун-Яремко Надія // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 44. – Донецьк, 2017. – С. 103–117.
15. Журнал очередного собрания Харьковской городской думы. № 42-й : заседание 15 октября 1913 года // Известия Харьковской городской думы. – 1913. – № 10. – С. 16–17.
16. Міхновський М. І. Шевченкові роковини / М. М-ський // Сніп. – 1912. – Число 9 (26 лют.). – С. 1–4.
17. Український відділ імени Тараса Шевченка // Сніп. – 1912. – Число 9 (26 лют). – С. 7–8. – Підпис: Свій.
18. К юбилею Т. Г. Шевченко // Юж. край. – 1911. – 2 февр.
19. В Общественной библиотеке // Юж. край. – 1911. – 13 дек.
20. ХДНБ. Звіт за 1929–1930 рр.
21. Шевченкіана на початку XXI століття : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 25 берез. 2004 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. В. О. Ярошик. – Харків, 2004. – 194 с.
22. Вічне слово Кобзаря [Електронний ресурс] : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 200-річчю від дня народж. Т. Г. Шевченка, 12 лют. 2014 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад.: О. І. Крутас, Н. І. Полянська]. – Харків, 2014. – 59 с. – URL: http://ru.calameo.com/read/000632945a6ed66cca9fb.
23. Шевченкіана української діаспори : кат. вист. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. центр українознав. ; [уклад.: О. М. Дмитрієва, М. Ю. Охріменко]. – Харків : НУА, 2004. – 34 с.
24. Твори Т. Г. Шевченка у фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка : каталог / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад.: Г. М. Лях, В. В. Долбня, Г. М. Герасимова]. – Харків, 2018. – 193 с.